

Kibro-Minoan Yazısı ve Kıbrıs'ın Tarihî Çağlara Girişi¹

Cypro-Minoan Script and Emergence of Cyprus to Historical Ages

Ahmet GÖZLÜ*

ÖZET

M.Ö. 1500 yıllarında Kibro-Minoan adı verilen yazının Kıbrıs coğrafyasında ortaya çıkmasıyla birlikte Ada, tarihöncesi çağlardan tarihî çağlara adımını atmıştır. Bu özel süreç, Kıbrıs prehistoryası taksimatı içinde müstesna bir yere sahip olan Geç Bronz Dönemi = Geç Kıbrıs Dönemi (M.Ö. 1600-1050)'nde ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönemde beliren yerel ve bölgesel dinamiklerin etkisi Ada'da yazının ortaya çıkışı için nesnel bir zemin oluşturmuştur. Oluşan bu nesnel zemin de Ada'nın tarihî çağlara girişinde itici bir güç olmuştur. Bu makale, Ada'nın tarihî dönemlere geçişindeki koşulları gözardı etmeden Ada geçmişi içinde yazının ortaya çıkışı, gelişimi ve çeşitlerini, Demir Çağı (M.Ö. 1050-325)'ni da dikkate alarak tanıtmaya çalışacaktır.

ANAHTAR KELİMELER

Kıbrıs, Kibro-Minoan Yazısı, Kibro-Hece Yazısı, Doğrusal A Yazısı, Geç Bronz Dönemi, Demir Çağı.

ABSTRACT

After the emergence of a script called Cypro-Minoan in the geography of Cyprus in 1500's BC, the Island stepped from pre-historical ages into historical ages. This exclusive process took stage in Late Bronze Period=Late Cyprus Period (1600-1050 BC), which has an exceptional place in the classification of Cyprus pre-history. Effects of local and regional dynamics appeared in this period provided an objective stage in the Island for the emergence of a script. This objective stage became a driving force for the Island to enter the historical ages. Without disregarding the factors in Island's passage to the historical ages, this paper aims at introducing the emergence of writing, its evolution and kinds in the history of the Island, including the Iron Age (1050-325 BC).

KEY WORDS

Cyprus, The Cypro-Minoan Script, Cypro-Syllabic Script, Linear A Script, Late Bronze Period, Iron Age.

¹ Bu makale Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 2011 yılında hazırlanmış "Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Eskiçağ Tarihcisi

1. Giriş

Kibro-Minoan yazısı ile birlikte Ada'nın tarihî çağlara girişi olgusunu açıklayabilmek için öncelikle Geç Bronz Dönemi (M.Ö. 1600-1050) Kıbrıs'ın genel bir betimlemesini yapmak faydalı olacaktır.

Geç Bronz Dönemi, Kıbrıs tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. M.Ö. 15. yüzyılda Hyksosların Mısır'dan kovulup Doğu Akdeniz'de barışın sağlanmasıyla Ada, hem Doğu hem Batı'yla muazzam bir ticarete başlamıştır (Treasures in The Cyprus Museum 1962: 2). Ticari faaliyetlerini Akdeniz sistemi içerisinde yoğunlaştırmasıyla Ada, uzun süren izole kimliğinden kurtulmuştur. Sadece bakır değil, Kıbrıs çanak-çömleği de deniz aşırı sahalarda görülmeye başlanmıştır (Robertson 1987: 14). Bakır ihracatının ve Akdeniz ticari noktaları üzerinde bulunmasının sayesinde Ada'nın ekonomisi, Akdeniz dünya sistemi içerisine dahil edilmiştir.

Kıbrıs toplumsal organizasyonları, bu dönemde oldukça hiyerarşiktir. Birkaç grup insan ve aile, bakır üretimini kontrol ediyorlardı. Ekonominin bu elitleri, kendilerini büyük mezarlarla onurlandırdılar (<http://www.albany.edu/cyprus/tour.html>).

Döneme ilişkin çeşitli çalışmalar, M.Ö. 2. bin yılın sonlarına doğru Kıbrıs'ta kompleks yerleşim hiyerarşisinin gelişimi üzerine varsayımlar ileri sürmüştür. Siteler, temelde Girne Dağları'nın eteklerinde, Trodos Dağları ve Mesarya Ovası arasında kalan bölgede ve nehir vadilerinde kurulmuştur (Steel 2008: 136). Muhteşem binaları barındıran yeni şehirler, sahilden içlere doğru yayılırken eski liman yerleşim yerleri de büyümüştür. Bu yoğun ticari dönem, yazılı dilin kullanımına da tanıklık ederek Kıbrıs tarihi çağlarını başlatmıştır (<http://www.mnh.si.edu/exhibits/cyprus/late-bronze.html>).

Bu dönemde Kıbrıs kültürünün karakterini belirleyen faktörlerden biri de Myken göçüdür. Mykenliler, Kıbrıs'ın güney ve doğu limanlarına yerleşip (Buchholz ve Karageorghis 1973: 134) Suriye ve Filistin ile ticari ilişkiler kurmuşlardır.

2. Kibro-Minoan Yazısı

Sümerler tarafından keşfedilen ve tarihî devirlerin başlamasını mümkün kılan çivi yazısı, doğuda İran'dan batıda Anadolu ve Akdeniz'e kadar yayılmış;

M.Ö. 1. yüzyıla kadar uzanan yaklaşık üç bin yıllık zaman dilimi içerisinde çeşitli kavimler tarafından kullanılmıştır (Memiş 2006: 31-32).

Bu minvalde Kıbrıs, yazının farklı coğrafyalara yayılımı sürecinde, Geç Bronz Dönemi (Late Bronze Age = Late Cypriot)'nin başlarında tarihöncesi çağlardan (prehistorical ages) tarihî çağlara (historical ages) adımını atmıştır. Çünkü bu dönemde Ada ilk defa yazı ile tanışmıştır (Morris 1985: 11).

M.Ö. 1500'lerden itibaren, en azından bazı Kıbrıslılar okuyup yazabiliyorlardı. Kıbrıs'ta kullanılan en eski yazı Minos Giriti'ndeki Doğrusal (Linear) A yazısına benzediğinden dolayı Kibro-Minoan (The Cypro-Minoan script = Kıbrıs-Minos yazısı) olarak bilinir (Tatton 1988: 61). Doğrusal A yazısının Kıbrıs yazısının gelişimini oldukça etkilemiş olduğu düşünülmektedir (Alastos 1976: 25). Kibro-Minoan yazısının kullanımı, Kıbrıs toplumunun entellektüel gelişimi için harikulade ileri bir adımdı (Kyrris 1985: 46). Fakat ne Kibro-Minoan ne de Doğrusal A çözülebilmştir (Tatton 1988: 61). Kibro-Minoan yazısını deşifre edebilmek için birkaç teşebbüs yapılmış fakat çabaların tümü başarısız olmuştur. Bu yüzden yazılı metin ya da metinlerin dili çözülememektedir.

Bu dil, Grekçe olamaz; çünkü Ege'den Kıbrıs'a doğru Akha (Achaean) sömürgecilerinin akışı M.Ö. 1500'lerden çok sonradır. Bir teori ise, bu yazılı metinlerin Hurrice olduğunu iddia etmektedir. Hurrice'nin hangi dil ailesine girdiği, üzerinde durulan bir problemdir. Yalnız, M.Ö. I. bin yılda, Anadolu'da yaşamış Urartuların dili ile Hurricenin, gerek gramatikal, gerek leksikal yönden olan yakınlığı artık açıkça anlaşılmıştır. Ancak, bundan başka bir bağlantı ve dolayısıyla mensup olduğu dil ailesi tespit edilmiş değildir (Dinçol 1970: 36). Fakat Kıbrıs'ta keşfedilen ve Hurrice olabileceği düşünülen çok az örnek, bu tezinin doğru olamayacağını kanıtlamaktadır (Karageorghis 1982: 63).

Diğer yandan, Girit'le yapılan temaslar sonucu, Kibro-Minoik (Cypro-Minoic) yazının Ada'ya geldiği de söylenmektedir (<http://turkteam.tripod.com/Yunan/kibris.htm>). Çünkü bu yazının formu, büyük oranda Girit Linear (Doğrusal) A yazısına benzemektedir (Sorensen 2006: 161). Yorgos Tenekidis ve Yannos Krannidiyotis, bu yazı sisteminin ve dilin, Girit'te Grekçenin olmadığı ve bilinmediği zamanlarda bile var olduğunu söylemektedirler (<http://turkteam.tripod.com/Yunan/kibris.htm>). Eğer Kibro-Minoan'ın Girit temeli kabul edilirse, bu yazının Kıbrıs'a nasıl ulaştığı sorusuyla karşı karşıya kalırız. Çünkü iki ada arasındaki ilişkiler, M.Ö. 1500'lerde o kadar da sık değildi (Karageorghis 1982: 63). Kıbrıs'ta Girit bulgularına, Girit'te ise Kıbrıs bulgularına nadiren rastlanmaktadır.

Kibro-Minoan yazısının kökeni sorunu, araştırmacılar arasında tartışmalıdır. Kimileri, yazının kaynağını Girit Linear A yazısına dayandırırken, kimileri bu görüşü reddetmektedir. Kibro-Minoan'ın Girit ayağını reddedenler, her iki yazının (Girit Linear A ve Kibro-Minoan) kaynağı için Güney Anadolu, Kuzeybatı Suriye veya Levant yazısını göstermektedir (Sorensen 2006, 161).

Doğu ve güney Kıbrıs'ta büyük şehir merkezlerinin büyümesiyle birlikte, ticaretin, endüstrinin ve Geç Bronz I Dönemi'nde (Geç Kıbrıs I: M.Ö. 1650-1475) başlayan kültürel ve toplumsal hayattaki yeni bir devrin gelişimi, yönetsel ve diğer amaçlara hizmet etmesi için yazının gereksinimini ortaya çıkarmıştır.

En erken yazılı döküman, üzerine yatay sırayla kazınmış pişmiş bir tablettir. Alaşya (Enkomi)'da bulunmuştur ve Alaşya'yı kazan ekip tarafından M.Ö. 1500 civarına tarihlenmiştir.

Bazı araştırmacıların, Ege etkisini gösterdiğini reddetmelerine rağmen yazı, Girit Linear A (Doğrusal A) yazısı ile kıyaslanmıştır. Sir Arthur Evans, bunu Kibro-Minoan olarak etiketlemiştir (Karageorghis 1982: 63). Kıbrıs ve Girit arasındaki doğrudan ilişkiler, Kıbrıs bu yazıyı kullanmaya başladığında en az seviyeydi. Buna alternatif olarak, Kibro-Minoan yazısı, bir Doğu temeline sahip olabilir. Kıbrıs tabletlerinin minder şekilli ve Doğu geleneğindeki gibi fırınlarda pişirilmiş olması, Kıbrıs okur-yazarlığındaki Doğu etkisini kesinlikle açıklar.

Tabletler, ardışık metinler taşır; daha kısa metinler kil kaplarda, ne için kullanıldığı belli olmayan kil toplarında, metal nesnelere, yüzük ve mühür taşlarında görülür (Tatton 1988: 62). Sağlam bir şekilde oluşturulmuş yazının gelişimi, M.Ö. 14. yüzyıldan itibaren gözlemlenebilir.

Figür 1, 2: Kibro-Minoan Yazısının Uygulandığı Kil Tablet ve Kil Top.

Kibro-Minoan'ın 3 tipinden söz edilmektedir. İlki Kibro-Minoan I olarak bilinen yazıdır. Çeşitli nesnelere görülür. M.Ö. 12. yüzyılda daha yaygın olmakla beraber, M.Ö. 11. yüzyıla kadar devam eder. Kibro-Minoan I'de yaklaşık 80 işaret bulunmaktadır. İşaretlerin sınıflandırılması ve bunların çözülmesi üzerine çalışan uzmanlar, yazının ve bunun temsil ettiği dilin Ada'nın genelinde yaygın olduğunu ve bunun dilsel bir bütünlük içerdiğini doğrulamaktadır (Karageorghis 1982: 66). Bronz Çağı'nda Kıbrıslıların kullandığı alfabenin çözülmemesi gibi, hangi dili konuştuğu da çözülmemiş bir problemdir (Hill 1940: 50).

M.Ö. 13. yüzyılın sonuna doğru, Alaşya (Enkomi)'daki büyük tabletlerde görülen Kibro-Minoan II ortaya çıkar. Bunlar ya minder şeklinde ya da silindirik olan dörtgen tabletlerdir ve bir fırında pişirilmişlerdir. Yazı, Yakın Doğu tarzında dikey sütunlara bölünmüştür. Tabletlerin ortalama ölçüleri 22x19 cm'dir. Bunların mısralar halinde yazılmış dinî veya edebî metinler olduğu düşünülmektedir. Kibro-Minoan II, altmış işaret içermekte ve Kibro-Minoan I'den farklı bir dili temsil etmektedir. Kibro-Minoan III'ten de söz edilmektedir. Ugarit'te bulunan bir kil tablette Ugarit tarzında semitik isimler listesi bulunmuştur. Bu tabletteki toplam 25 isimden 20'sini Madam E. Masson çözümlenmiş olmasına rağmen, dilin kendisi hâlâ belirsizdir (Karageorghis 1982: 66).

3. Demir Çağı'nda Kullanılan Yazılar

Demir Çağı Kıbrısı'nda (M.Ö. 1050-395) birçok yazı, tanrılara veya ölümlere ithafta bulunmaktadır. Fakat tarihî hadiseler ve dinî törenlere atıfta bulunan dökümanlar da mevcuttur. Sikkeler üzerindeki yazılar, sikkeyi bastıran otoritenin adını vermektedir. Erken Demir Çağı Kıbrısı'nda başlıca yazı Kibro-Hece (Cypro-Syllabic) yazısıdır. Her biri bir heceyi belirten ve genelde sağdan sola yazılan, hem Yunanca hem de Eteo-Cypriot dilini (yerel dil) temsil etmekte kullanılan bir yazıdır. Eteo-Cypriot, bilinmeyen bir dildir ve henüz yazısı çözülememiştir.

Kıbrıs'ta Yunan diline ait en erken kanıt, M.Ö. 1050 ile 950 arasında tarihlenen mezar eşyalarıyla Eski Baf'taki bir mezarda bulunan bronz bir şiştir.

Bununla birlikte yazı, M.Ö. 6. yüzyıla kadar yaygın bir kullanımda değildir. Nihayet M.Ö. 200 civarında kaybolmuştur. Kibro-Hece belli ki Kibro-Minoan'la alakalıdır ve Myken Yunanistanı'nın Linear B (Doğrusal B) yazısıyla benzerlikleri bulunmaktadır.

Kibro-Hece yazısı, normal ve Baflı olmak üzere iki öncül seriden oluşur. Normal hece, Marion'un bulunduğu kuzeybatıdan doğuya ve kuzeyden güneye görülür. Baf hecesi, hem eski hem de yeni Baf'ta kuzeye doğru yayılım yapan bir şekilde güneybatıda kullanılmıştır.

Bu yazının ilk çözümlemesi, aynı taşa Fenike ve Kibro-Hece yazılarının bulunduğu bilingual (çift dilli) bir taşın İngiliz Asurolojist George Smith tarafından 1870'lerdeki çözümlemesi ile mümkün olmuştur (Tatton 1988: 62-63). Ege'de ve Doğu Akdeniz'de yaygın olarak kullanılan bir hece yazısı veya yazıları vardır ve bunlar, Fenike alfabesi daha etkin bir yazı sistemi getirene kadar birden çok dile hizmet etmiştir (Hill 1940: 52-53). Fenike dili, Sami dillerinin Batı grubunu teşkil eden dillerden Kenan lehçesine mensup olup, İbraniceye en yakın dillerden birisidir. M.Ö. 13. yüzyılın ortalarında (M.Ö. 1250'ler), Fenike Alfabesi icat edilmiş ve vesikaların yazılmasında kullanılmaya başlanmıştır. Fenike alfabesi, hepsi konsonlardan (ünsüzlerden) olmak üzere 22 harften oluşuyordu. Fenikelilerin bu harfleri nereden aldıkları konusunda bugüne kadar çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bazı bilim adamları, Fenikelilerin bu harfleri hiyerogliflerden çıkarmış olabilecekları yolunda görüş belirtirken, bu yazının çivi yazısından kaynaklanmış olabileceğini savunan otoriteler de vardır (Memiş 2002: 284). Fenike alfabesinin ilk harfinin adı aleph (öküz), ikinci harfin adı ise beth (ev) idi. Bu harfleri daha sonraki yıllarda Grekler alpha ve beta olarak adlandırmışlardır (Bahar 2004: 145).

Kıbrıs'ta en erken Fenike kanıtları M.Ö. 9. yüzyıldan günümüze kalan mezar yazısıdır. Kıbrıs'ta bulunan iki Fenike yazıtından (Phoenician inscriptions) ilki 1939'da A. H. Honeyman tarafından yayımlanmıştır. Diğeri ise 1969'da Vassos Karageorghis tarafından Kition'da bulunmuştur (Teixidor 1971: 121). M.Ö. 800'den itibaren, beklenildiği gibi, Fenike yazıları Kition'da yaygın olarak bulunmaktaydı. Ada'da Fenike etkisinin yayılmasıyla, özellikle M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda, Fenike alfabesi daha yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Fenike yazısı, Helenistik Dönem'e kadar hayatta kalabilirken dilin, Kition'da Erken Roma Dönemi'ne kadar kullanılmaya devam etmiş olduğu düşünülebilir.

Nihayetinde, Fenike'de yazı standardize edildi ve M.Ö. 9. yüzyıla kadar alfabe 22 ünsüz oluştu. Fenikelilerin Kıbrıs ve diğeri kolonilerine tanıttığı, işte bu standart formdu. Kendi dillerini yazan Yunanlılar tarafından M.Ö. 750 civarında bu yazı benimsendi ve büyük ölçüde geliştirildi.

Çivi yazısı ise, nadiren Demir Çağı Kıbrıs'ında bulunur. En önemli dökümanı, M.Ö. 709'da Kition'da Asur kralı II. Sargon tarafından diktirilen dikili taştır. Kıbrıs krallarının boyun eğmesini konu almaktadır.

Yunan alfabesi Kıbrıs'ta ilk olarak M.Ö. 6. yüzyılda görülmektedir. Görünüşe göre, M.Ö. 5. yüzyılın sonlarına doğru, Salamis kralı Evagoras (M.Ö. 411-374) tarafından resmî olarak tanıtılmıştır. M.Ö. 300'lerde Yunan yazıları Kibro-Heceleğe ağır basmaya başladı. Kıbrıs'ın yerli yazısı (Eteo-Cypriot) M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını sürdürdü. Fakat yüzyılın sonuna doğru, Arkadya-Kibro lehçeleri (Arcado-Cypro dialect) ve onunla beraber Kibro-Hece yazıları yok oldu. Arkadya-Kıbrıs lehçesi M.Ö. 12. yüzyılın karışıklığında Akhalı mülteciler tarafından getirilmiş olmalıydı. Arkadya dağları ve Kıbrıs gibi birbirinden uzak bölgelerde, bilim adamları tarafından Arkadya-Kıbrıs denen ve Akha Yunanlılarının yaşadığı anlamına da gelebilecek bir lehçe ortaya çıkarılmıştır (Freeman 2003: 102). Aşağı yukarı bugünkü Antalya çevresindeki düzlükle eşit olduğu anlaşılan Pamfilya'da tarihçi Herodotos'un (VII, 91) "Hipakhaios"ların ülkesi olarak gösterdiği Kilikya'da (Seyhan vilayeti) ve kuzeyinde (Akha kıyıları) bulunan Kıbrıs'ta Akhalar oturmuşlardır. Bu dönemde konuşulan lehçenin Yunanistan'da Arkadya lehçesiyle benzerlik göstermesi, bu hususa işaret etmektedir. Yalnız, Pamfilya'da bu lehçe zamanla barbarlaşmış, Kıbrıs'ta ise daha arı olarak kalmış ve bir hece yazısıyla yazılmıştır (Mansel 1999: 86). M.Ö. 2. yüzyılın sonlarına doğru, Arkadya-Kıbrıs ve Kıbrıs-Hece yazıları etkisini yitirirken Yunanca, Helenistik ve Roma Kıbrıs'ının başlıca yazısı ve dili haline gelmiştir. M.S. 1. yüzyıldan itibaren ise Latince görülmektedir. Latince yazıtlar, Roma askerlerinin mezar taşlarında, mimarî eserlerde, Salamis, Soli ve Kytroi'de bulunan ve imparatorlara ithaf edilen heykellerde görülür (Tatton 1988: 63).

Kısaca ifadelendirirsek, Kıbrıs'ta erken dönemlerde yaygın olarak kullanılan yazıları Kıbrıs-Minos Yazısı (Cypro-Minoan Script, M.Ö. 15. yüzyıldan sonra), Kıbrıs-Hece Yazısı (Cypro-Syllabic Script, M.Ö. 10. ve 2. yüzyıllar), Fenike Yazısı (Phoenician Script, M.Ö. 9. ve 3. yüzyıllar) şeklinde sayabiliriz.

4. Sonuç

Kıbrıs prehistorya kronolojisinde "Bronz Çağı" adlandırması yapıldığı zaman, yaklaşık olarak M.Ö. 2350-1050 yılları arasını kapsayan bir zaman aralığı kastedilir. Bu zaman aralığı, Erken Bronz Dönemi = Erken Kıbrıs Dönemi (M.Ö. 2350-1900), Orta Bronz Dönemi = Orta Kıbrıs Dönemi (M.Ö. 1900-1600), Geç Bronz Dönemi = Geç Kıbrıs Dönemi (M.Ö. 1600-1050) şeklinde bir taksimata

tâbi tutulmuştur. Bronz Çağı taksimatının nihai evresini oluşturan Geç Bronz Dönemi, Kıbrıs prehistoryasında çok müstesna bir konuma sahiptir. Bu dönemde Kıbrıs, nispeten kapalı ve içe dönük kimliğinden tamamen çıkmış, farklı kültürel coğrafyalarla ilişki içine girmiş, yerleşik ve kültürel düzlemde birçok değişime sahne olmuştur.

Prehistorik çağlar boyunca özel evrimsel hareketi içinde gelişimini sürdüren Ada, nesnel yerel ve bölgesel koşulların da olgunlaşmasıyla yazılı tarihe adımını atmıştır. M.Ö. 15. yüzyılda tarihöncesi çağlardan tarihî çağlara geçen Ada'nın "Eskiçağ tarihi" de başlamıştır. Kıbrıs'ın Eskiçağ tarihinin başlaması ya da eşdeyişle yazılı tarihe geçmesinde farklı yerel ve bölgesel dinamikler nesnel bir zemin oluşturmuştur. Bu nesnel zemini kuran olguların tümü, gelişmiş seviyelerine Geç Bronz Dönemi'nde ulaşmıştır. İşte bu bağlam içinde diyebiliriz ki Ada ticaretinin, Ege Bölgesi de dahil olmak üzere, geniş bir sahaya yayılması, metalurjik aktivitelerin yüksek bir seviyeye çıkması, Ada'da önemli merkezlerin oluşumu, sosyal düzen oluşumunda yeni süreçler, maden üretimi ve ihracatının yerleşim coğrafyasını belirlemesi, ekonomik ve endüstriyel alandaki dönüşümlerle birlikte başlayan kültürel ve toplumsal hayatta yeni bir devrin gelişimi, yönetsel ve diğer amaçlara hizmet etmesi için yazı ihtiyacını ortaya çıkarmış, böylece Ada, yazılı döneme ya da tarihî çağlara adımını atmıştır. ©

KAYNAKLAR

- ALASTOS, Doros (1976). *Cyprus in History*, Second Printed, Printed in Great Britain, London.
- BAHAR, Hasan (2004). *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, Konya, Dizgi Ofset Matbaacılık.
- BUCHHOLZ, Hans Günter ve Vassos Karageorghis (1973). *Prehistoric Greece and Cyprus*, New York, Published in the United States of America by Phaidon Publishers.
- DİNÇOL, Ali M. (1970). *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- FREEMAN, Charles (2003). *Mısır, Yunan ve Roma*, (Çev. Suat Kemal Angı), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.
- HİLL, Sir George (1940). *A History of Cyprus*, Volume I, Cambridge University Press.
- KARAGEORGHIS, Vassos (1982). *Cyprus*, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, Thames and Hudson Ltd.
- KYRRIS, Costas P. (1985). *History of Cyprus*, Printed in Nicosia, Cyprus.
- MANSEL, Arif Müfit (1999). *Ege ve Yunan Tarihi*, 7. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MEMİŞ, Ekrem (2002). *Genel Tarih*, 3. Baskı, Konya.
- _____ (2006). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, 1. Baskı, Bursa, Ekin Kitabevi.
- MORRIS, Desmond (1985). *The Art of Ancient Cyprus*, First Published, Great Britain, Phaidon Limited.
- ROBERTSON, Ian (1987). *Cyprus*, Second Edition, London, Published by A&C Black (Publishers) Limited.
- STEEL, Louise (2008). "Exploring Regional Settlement on Cyprus in the Late Bronze Age: The Rural Hinterland", *The Formation of Cyprus in the 2nd Millennium B.C.*, Edited by Hein Irmgard, Lefkosia, Cyprus.
- SORENSEN, Annette Hojen (2006). "The Cypriot Connection: Aspects of Cretan Contacts with Cyprus The MB- LB I Periods", http://www.shc.ed.ac.uk/archaeology/publications/poca2006/documents/1_1_Hojen_Sorensen.pdf, s.154-172; Erişim Tarihi: 20.11.2010.
- TATTON, Veronica Brown (1988). *Ancient Cyprus*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, Printed in Italy.

TEIXIDOR, Javier (1971). "Early Phoenician Presence in Cyprus: Analysis of Epigraphical Material", *The Archaeology of Cyprus (Recent Developments)*, (Ed. Noel Robertson), New Jersey, Noyes Press, 121-127.

Treasures in the Cyprus Museum (1962). Picture Book 1, By the Department of Antiquities, Cyprus.

<http://www.albany.edu/cyprus/tour.html> ;

Erişim Tarihi: 14.11.2010

<http://www.mnh.si.edu/exhibits/cyprus/late-bronze.html> ;

Erişim Tarihi: 20.11.2010.

<http://turkteam.tripod.com/Yunan/kibris.htm> ;

Erişim Tarihi: 14.10.2010.

Figür 1:

<http://www.mnh.si.edu/exhibits/cyprus/images/late-bronze-script.jpg>;

Erişim Tarihi: 07.09.2011.

Figür 2:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c3/Clay_ball_cypro-minoan_Louvre_AM2335.jpg/220px-Clay_ball_cyprominoan_Louvre_AM2335.jpg&imgrefurl ;

Erişim Tarihi: 07.09.2011.